

AZ ELMÉLET HATÁRAI

Az aktualitás, amiből *Bibó István* akadémiai székfoglalójában kiindul és amihez visszaérkezik: az elmélet aktualitása. Érvelése elméleti összefüggésekben, valamint a múlt és jelen közötti viszonyban tárgyalja a hatalom megosztásának elvét. Eszmei és történeti érvelés: anyaga az eszme kialakulásának története és a hatalom megosztásának gyakorlata. Ezek inkább párhuzamosak: nem ok-okozati viszony köti őket össze. Egyszerűsítve (és ezért torzítva-feszítve) a kölcsönösség adhatná a leggyorsabb magyarázat képletét. Az a valóság, amit Bibó leír, sokkal bonyolultabb ennél. A hatalom képzelet által kialakított elmélete a hatalom megosztásának gyakorlati világában szervező és értelmező erőként valóságos, de mindig úgy, hogy torzított képet ad magáról is, meg a hatalom megosztásáról is. Kapcsolatuk is csak hamis módon jelenhetett meg. Mégis összefüggött a három. És a tényleges alakulás nem volt ellentétes a torzított elképzelésekkel, ugyanakkor ezek nem is idomultak egymáshoz. Így az elméleti értelmezés nem válhatott olyan folyamatos önkorrektív-rendszerre, amely a valósághoz jobban közeledett volna, viszont alakította a valóságot.

Azok az elméleti érvelések, amelyek a hatalom megosztását indokolták, valójában fiktív konstrukciók – ez Bibó egyik alapérve. Legkétesebb pedig ezeknek a konstrukcióknak a módszere: levezetéssel dolgozván a megosztás felépítettségét is dedukciónak veszik az általános és az alkalmazott szint szétválasztásában. Ezzel ellentétben érteti meg Bibó az olvasóval a megosztás tényleges értelmét. Azt, ahogy a hatalom megosztása valójában működött. Ebből a megértésből adódik végül az aktualitás indokoltága. Az elmélet mulandósága és tényleges elmúlása nem azt jelenti, hogy a hatalom megosztása elavult volna; a tényleges összefüggések megértése tárja fel az aktualitás értelmét. Ha tudjuk Bibótól, hogy a megosztás azért működik és azért fontos, mert megakadályozza a hatalom koncentrálódását, akkor követjük őt abban is, hogy a modern korban, amikor a koncentrálódás a korábbinál nagyobb, a megosztás is fontosabb, mint bármikor.

Így lehetne a székfoglaló előadás logikáját összefoglalni. Ez az az érvelési menet, amely során átgondoljuk az összefüggéseket: abból, *amit* a szöveg mond és abból, *ahogyan* mondja. Így harmonikus a szöveg rendeződése. De ez csak az első, nagyobbik részre igaz. Ettől válnak külön éppen az utolsó oldalak. Mert az aktuális fontossági indoklása csak állításként jelenik már meg, nem mint a megalapozott és megalapozó vizsgálat eredménye.

A szöveg szerint a hatalom koncentrációja elleni általános védekezés fontossága olyan konklúzió, amihez egy második konklúzióként kapcsolódnak a konkrét védekezés gondolatai. Az előadás értelmezését innét kell megkísérelnünk.

De ehhez más műveit kell segítségül hívunk. Egy 1944-ben megjelent írása segíthet is. Az írás a *Jogszerű közigazgatás, eredményes közigazgatás, erős végrehajtó hatalom* címen látott napvilágot. A téma rokon, sőt részben azonos: vannak részei, amelyek mintha előkészítenék a székfoglaló fejtegetéseit. Az 1944-ben felvillanó értékelés koherens, átgondolt és kidolgozott értelmezés lesz történeti áttekintésében.

A rokon érveléshez azonban ellentétes konklúziók kapcsolódnak. A hatalom koncentrációját 1944-ben másképpen értékeli: „*A modern államfejlődés belső szükségletei tehát nem a hatalom-koncentráció felé, hanem a hatalom szolgáltatás-szerűsége, racionalizálódása felé s ennek érdekében az államhatalom megosztásának új formái felé mutatnak*”. A fogalmazás jelzi, hogy ugyanaz a probléma foglalkoztatja – de még egészen más értelemben. Így a két írás közötti fordulat még világosabb lehet. Az érvelésbeli kapcsolatok és más viszonyokból kibontható érvek arra utalnak, hogy

Bibó István (1911–1979) ebben a hónapban tölténé be 70. életévét. Ebből az alkalmából közöljük *Tordai Zádor* fenti tanulmányát, mely Bibó István 1947-ben elmondott akadémiai székfoglalójára reflektál. A székfoglaló előadást 1980. augusztusi számunkban publikáltuk.

a fordulatot nem a történeti elemzés elmélyítése hozta és nem is belső elméleti megfontolások. Oka – mondjuk így – a külső történésekben kereshető. Több dolgot is fel lehetne sorolni, részletesebb elemzés kellene ide. De szinte első megfontolásra is a szocializmus perspektívájára kell gondolnunk: amit a Szovjetunióról a székfoglalóban mond, az is erre utal. De ezzel mégsem lehet megelégedni; a háború után írt tanulmányai más irányba fordítanak: mind a demokráciáról szólnak. De bárhogy értékelők a tanulmányok szerepét, mindenképp arra készítetnek, hogy ne a székfoglalóban is tárgyalt elméleti-történeti tényezőkhöz lássuk azt az okot, amiért a hatalom koncentrációját és ezzel szemben a megosztást kiemelte.

Ez azt jelenti, hogy a székfoglaló megírásának logikája nem azonos a benne kifejtett érvelés logikájával, hanem a székfoglaló konklúzióját kell kiindulópontnak venni. A hatalomkoncentráció fenyegetése miatt figyel jobban a múltbeli összefüggésekre, ezért lehetséges, hogy ami 1944-ben még vázlatos, 1947-ben egységes és koherens összefoglalás. Így tárult fel Bibó számára az elméletek múltja éppúgy, mint a hatalom megosztásának társadalmi gyakorlata. A történeti elméleti tisztázása kiszélesíti és elvileg is megszilárdítja a hatalommegosztás aktualitásának gondolatát. A megírás belső logikája így ellentétes menetű, mint a szövegbeli érvelésé.

Több érv is e mellett az értelmezés mellett szól. Ennek a belső logikának konklúziói a történeti értékelésben vannak. Mégpedig a keresztényi hatalomkritikából formálódó középkori szemlélet és gyakorlat, továbbá az ókori hatalmi gyakorlat értelmezésében. Mindkettő sok elméleti továbbgondolást tesz lehetővé, nyitott gondolat – tehát eleven. Jelentőségük nem a részletekben van, hanem az összefogott következményekben. Mert új értelmezési alapot kínálnak a hatalom történetének leírásához, s ezzel a hatalom- és az államelmélet megértéséhez nyitnak lehetőségeket. A keresztényi hatalomkritika eredményeként – mondja Bibó – a középkorban alapozódik meg a hatalom funkcionális felfogása, és ekkor alakul ki a hatalombeli (és a vele kapcsolatos) viszonyok funkcionális jellege. Ekkortól lehet a hatalom egy tevékenységi megosztásrendszer része. Ezt a gondolatot tovább lehet bővíteni: a középkori társadalmak rendi megosztottságai egyben a funkcionális hatalmi viszonyok alapjaivá lesznek, kiszélesítik és megszilárdítják a viszonyokat. (Úgy, hogy a XVI. és XVII. században a rendi kölcsönösség gondolata egyenlőségi igénnyé is válhat – nem az egyének egyenlőségét, de a testületek közötti egyenlőséget követelve a kölcsönösség nevében.)

Ennek a megértésnek sokrétű elvi következménye van. Olyan jellegbeli változást tételez fel az ókori és a középkori hatalom között, amivel a „természeti állapot”-tól – vagy az ősi közösségektől – a modern időkig menő progressziót feltételező koncepció nem egyeztethető össze. Hiszen a progressziós elképzelés szerint a funkcionális megosztottság a hatalom eredetétől kezdve meghatározó tény. Ezért kaphat Bibó (implicit) kritikája támogatást a modern antropológiától, amely a hatalom létrejötténél vonja kétségbe az eredendő funkcionális elképzelését: azt, hogy a hatalom a társadalmi tevékenység-megosztottság egyenes következményeként jött volna létre.

Tágabb összefüggésekben a társadalmi megosztottság klasszikus értelmezését is indokolt újra átgondolni. Mert eszerint a munkamegosztás történetét sem lehet egyenes és egyértelmű haladás-folyamatnak – vagy elégséges oknak – tekinteni. Ezt indokolja az is, hogy a szűkebben vett munkamegosztás részben a polgári, részben a tőkés termelés eredménye – annyira, hogy a korábbiakat helyesebb tevékenység-megosztásnak mondani. A legkorábbi, ősi munkamegosztás-formákat viszont legfeljebb „első és változatlan mozgatónak” lehetne venni. Bibó meglátásai a tevékenység-megosztásban további különbségtételekre is készítetnek, azon az alapon, hogy a megosztás mint egységesítő és összefüggést alkotó viszony a középkorban jelent meg. Így a korábbiakból nem lehet olyan fejlődési öntörvényességet feltételezni, mint amilyeneket a későbbi összefogó rendszerek megosztásaiból lehet.

Ezt azért tekintem az érvelés legtávolabbi határpontjának, mert belőle már tágabb elméleti konklúziók következhetnek: az implikációk fenti értelmű kibontása mutatja ezt. Ahogy azt is, hogy a szerző itt már elszakad az eredeti érvelés szándékától és céljától. Ez a legtávolabbi pont pedig az előadásbeli tárgyalás kezdete.

A „visszafelé haladó” formálódás logikájával összhangban van, de mégsem elégséges érv. Van azonban más is, amire hivatkozni lehetne. Erre utal az, hogy Bibó a középkori hatalmi rendszerek egyensúlyait a hatalom megosztásának összefüggésében tárgyalja. Mert ebbe érezhetően a hatalom megosztásának későbbi korokra érvényes értékelése vetődik vissza. A középkori egyen-

súlyhelyzetek koncentrációt fékező szerepe a hatalomkoncentráció erősebb formáit feltételezi – de ezek csak később alakultak ki: A székfoglalóban elhomályosul az a különbség, ami a XVII. századi abszolutizmusok centralizáló államszervezésével alakult ki a hatalom jellegében: az, ami a megosztást már szükségessé tette. Hiszen korábban a koncentráció csak a hatalom törekvéseiben létezett, a társadalmi viszonyokban nem. A megosztás korábban nem volt szükséges védekezési mód.

A székfoglaló két ellentétes irányú logikája egy harmadik által létezik, amely mindkettőt át-fogja, s amely önmaga is kettős mozgású. A kifejtés ugyanis (történeti és államra vonatkozó) elméleteket vezet vissza a gyakorlatra – hogy a gyakorlati viszonyok adják aztán az aktualitás indoklását. A gyakorlat leírásából bontakozik ki az elméleti megértés, anélkül, hogy elmélettől rendeződne.

A székfoglaló ellentmondása magából a szövegből csak feltárható, de nem érthető meg. Ez csak Bibó írói tevékenységének tágabb összefüggéseiből lehetséges. Vagyis a demokrácia problematikájának részeként, ahol a székfoglaló szintén egy gondolatmenet végét adja. Bibó ugyanis érdeklődése szerint a közigazgatás gyakorlati kérdései felől szélesít a demokrácia általános kérdéskörére, hogy itt ütközzön a hatalom megosztásának témájába. Így a megoldás indítékait csak ezekből hámozhatjuk ki. Az igazgatásellenőrzés elzárkózása az elől – ami a hatalom koncentrációjának rejtett formája – vezet Bibót a funkcionális kölcsönösség gondolatához; a hatalom megosztásában nem az elhatárolódás, hanem a kölcsönviszony a fontos. Ezzel lehet a hatalom megosztása a koncentráció gátja: a különböző területek egymást ellenőrizve lesznek ellensúlyozó központok.

Ha viszont így van, akkor nemcsak az igazgatási, hanem más hatalmi forma is a koncentráció góciává válhat. A népképviselői fórum, a törvényhozó testület is. Kifejtése vezet Bibót a népszuverenitás elvéhez. Ezért s így hivatkozik a Konvent történetére. Meglehet, gondolt a szocializmus alakuló gyakorlatára; ez is a népszuverenitás elvével indokolta a hatalom koncentrációját.

Mínt hogy Bibó nem bontja ki e téma elemzését-vizsgálatát, az, amit kifejt, itt is több implikációt tartalmaz. Részben abból következett, amit – az irodalom alapján – az ellenőrző szuverenitás átalakulásáról mond. Az ellenőrző hatalom óhatatlanul legfelső hatalommá válik: a hatalom végül is megszökik az ellenőrzés alól. Ez teszi a megosztást olyannyira szükségessé: ellenőrzés csak kölcsönösségből létezhet. Az összefüggések tisztázásához gondoljunk arra, ahogy Bibó a demokráciát jellemezte. *A magyar demokrácia válsága* című tanulmányában olvashatjuk: „Demokrácia: a nép uralma, közelebbről egy olyan politikai rendszer, amelyben a nép, vagyis az átlagemberek összessége abban a helyzetben van, hogy vezetőit meg tudja válogatni, ellen tudja őrizni és ha kell, el tudja kergetni”. Fontos a folytatás is: „A demokráciához a népnek tudatában kell lennie. . . , hogy a vezetők hatalma az ő beleegyezésén nyugszik”.

Népszuverenitás és demokrácia egysége abból következik, hogy a nép maga sohasem gyakorolja a hatalmat: a népszuverenitás ezért csak a tényleges hatalom feletti szuverenitásként lehet valóságos. Akkor viszont ellenőrzést jelent. És a nép éppen azért nem válik mint végső szuverenitás ellenőrizhetetlen hatalommá, mert maga sohasem gyakorolja a hatalmat. A népszuverenitás tehát tagolást jelent: a hatalom és a nép közötti ellenőrzést megvalósító közvetítést. Ezzel szemben a hatalom koncentrációja arra tendál, hogy megakadályozzon minden ellenőrzést, lehetlenné téve a népszuverenitást.

Ezek az implikációk azonban – a korábban említettekhez hasonlóan – kivezetnek abból a problémakörből, amelyben a székfoglaló mozog: még ha a demokrácia problémáján belül maradnak is, még ha annak elméleti középpontjához vezetnek is. Mert Bibónál a kapcsolódás nem az elméletben van, és érdeklődésének sem ez a fő vonala. Ezek közvetlenebb szinten léteznek: a hatalommegosztás elmélete is ilyen módon lehet demokratizálást célzó tevékenységének része.

A hatalommegosztás fontosságának felismerése és a felismerés jellege pedig Bibó reformterveiben alakult ki. Azokban, amelyekkel a magyar demokráciát radikalizálni akarta – lévén, hogy a demokráciát célként tekintette. Eltérően azoktól, akik a demokráciát – függetlenül attól, hogy fenntartandó vagy meghaladandó állapotnak értékelték – egyaránt eszköznek tekintették: lehetőségnek és keretnek, amelyben hatalmi céljaikat biztosíthatják, vagy eszköznek (más jellegű) hatalmi célok eléréséhez.

Így gondolkodván, természetes, hogy Bibó a társadalmi és állami demokratizmus alapkérdéseit a „*legalsóbb*” intézmények működésében látta. E szint vizsgálata alapján magyarázza meg a magyar közigazgatás erényeit és gyengéit, ebben keresi a tényleg működő demokratizmus lehetséges erejét. Hiszen a közvetlen szint működése alakítja ki az emberek demokratikus magatartás-normáit és annak tudatát, „*hogy a vezetők hatalma az ő beleegyezésükön nyugszik*”. Ennek a szintnek a demokratizmus teszi az összes többi szint demokratizmusát elevenné, ez alapozza meg a demokráciát. Ezen dől el, hogy egy nép állampolgárokból vagy pedig csak alattvalókból áll. Bibó tehát a helyi önkormányzat megvalósítását a magyar demokrácia legfontosabb és legaktuálisabb feladatának tekintette. Reformtervének egyik központi gondolata az, hogy a legalsóbb szinteket – az önkormányzatot – a hatalom megosztása szerint kell megszervezni. És nemcsak a végrehajtó és az ellenőrző hatalomnak kell a szétválasztott kölcsönös ellenőrzés szervevé válnia; Bibó a bírói fórumok önállóságát itt is alapvetőnek tekintette. Lévéen olyan fórum, amely az igazgatással szemben védheti az igazgatottakat. Lévéen biztosítéka a jogállamnak. Ennek definícióját Bibó 1944-beli – idézett – írása adja: „*A modern jogi állam nevét csak az olyan állam érdemli meg, mely a végrehajtó hatalom bármiféle jogsértő aktusával szemben lehetővé teszi a pártatlan fórumokhoz való fordulást*”.

Ebből a kérdéskörből fogalmazódik meg számára a hatalommegosztás fontossága. Méghozzá általános fontossága: a megosztásról többnyire csak a legfelsőbb szintet tekintve szokás írni, mivel ez a megosztás specifikus szintje. Ezért van, hogy az önkormányzatbeli jelentőség felismerése egymagában is általánossá teszi az elvet. Így jut el Bibó ahhoz az aktualitáshoz, amelyről a székfoglalóban szólt. Eszerint a hatalom megosztásának értékelése a magyar valóság problémáiból következik. Érvelésével pedig a magyar demokrácia válságából való kibontakozást akarja szorgalmazni, segíteni.

Bibó életeleme a demokráciáért való közvetlen és nyílt küzdelem. Szinte minden 1945–1948 közötti írása ilyen módon gyakorlati. Ez adja a határokat is, ameddig a különböző problémákat viszi. Legközvetlenebb tevékenysége az önkormányzati reformért folyt. A közbülső szinteken politikai küzdelmet vív. Csak a legfelső szintről jelenik meg verbeli elméleti fejtegetése. Jóllehet minden írása gazdag elméleti gondolatokban – csak a legtöbbször megmarad implikációnak. Annyira jelennek meg, amennyire az adott téma gyakorlati összefüggései igénylik. Az általa javasolt reformok tökéletesen megfeleltek a magyar társadalom fejlődéséből adódó hatalomkoncentráció szintjének: elégségesek voltak mind a demokratizmus megvédésére, mind pedig annak – a helyzetből adódóan – lehetséges továbbvitelére. Elégségesek voltak az adott helyzetben a belső viszonyokból eredő veszélyek ellen. Ezen túl az elvont elmélet vagy a spekuláció – esetleg mindkettő – következett volna.

Bibó a hatalommegosztás elméletében gondolkodásmódjának természetes határáig ment: a gyakorlati gondolkodásból következő elmélet határáig. Kitér az abból is, hogy a gyakorlattal kölcsönösségben levő elmélet éppen itt kezd a gyakorlattól elszakadni. Kezd elvonatkoztatni tőle, kezd absztrakcióvá alakulni. A gyakorlattal összefogó logika mellett megjelenik egy másik is: a hatalommegosztás elvének kiterjesztő általánosítása. Amely nem differenciál sem a múltbeli különbségek, sem pedig a jelenbeli és jövőbeli perspektívák sajátosságai szerint. Ahogy ez az elvonatkoztatás egy ponton megmerevíti a múlt elemzését, ugyanúgy viszont az egyneműsítés teszi lehetővé a jövőre való kivetítést. Elhomályosul az a tény, hogy a társadalmi koncentráció növekedése azzal is fenyeget, hogy a hatalommegosztás formái kiüresednek, hogy a megosztás formálissá válhat. Ebben az esetben a hatalom megosztásán kívül más társadalmi megoldásokra is szükség van ahhoz, hogy a hatalom megosztását továbbra is biztosítani lehessen.

Különbséget kell tenni tehát a polgári társadalom előtti, a polgári és az ipari társadalomban kialakult helyzetek között; ezekben más a hatalommegosztás problémája, és a megoldás sem lehet ugyanaz. Bibó érvelésében ez a különbségtétel nincs meg; a hatalommegosztás problémája nála egységes. A fejlettebb polgári fázis megoldása válik általánosított képletté: elvonatkoztatott elméletté. Így kibontakoznak ugyan bizonyos elméleti eredmények, mások előtt azonban elzáródik az út. De Bibó csak így tudja a gyakorlatból kialakított megoldást a jövőre is kiterjeszteni. Minthogy ez elvi szinten történik, eshetőleg veszélyekre csak deduktív megoldást kínálhat. Ez az absztrakció vezet át a székfoglaló utolsó részéhez, amely összefogja a székfoglaló első részének érvelését a második rész javaslataival. De így az utóbbiak képzeletbeli konstrukciók marad-

nak. Az elvonatkoztatás lehetővé teszi, hogy a sejtett veszélyt egybefogja a ténylegesen tudott problémákkal és a megértett történetekkel, de ez az elvonatkoztatás jelenben és múltban összefonódik a valósággal, a jövőt tekintve ellenben önmagában áll.

Bibó ott áll meg, ahonnan a gondolkodás szabad pályáját kezdené, ahonnan már öntörvénye szerint formálná elméletét – kitorve a valóság kötöttségéből a képzelet világába. Elképzelései ezért különálló ötletek maradnak. Ez talán az értelmiségről, a kulturális tevékenységről szóló javaslat-ötletnél látszik tisztábban. Az őt közvetlenül érintő kérdést általános társadalmi összefüggésben – éppen a demokrácián gondolkodva – értelmezte.

A középrétegek és az értelmiség szerepéről vallott felfogását a közigazgatási reformmal foglalkozó írásaiban bontotta ki: összehasonlította a különböző társadalmak középrétegeinek, kispolgárságának szerepét a demokrácia fejlődése közepett. A francia és a magyar kispolgárság, a magyar közép- és értelmiségi rétegek múlt századi alakulásában mutatkozó különbségek alapján érteti meg a magyar demokrácia problémáit. Így válik világossá a középrétegek döntő szerepe a demokráciában. Az értelmiség társadalmi szerepét egyrészt a hatalomhoz való kritikai viszonyból, másrészt a társadalmi megosztás-rendszerek funkcionális helyzeteiből vezeti le. Az értelmiségnek elengedhetetlen szüksége van az önállóságra, különösképpen pedig a hatalomtól való függetlenség biztosítására. Ez a gondolkör a székfoglaló befejező passzusában mégis úgy bukkan fel, hogy a javasolt megoldás nem a funkcionális társadalmi elemzésből következik, hanem a hatalom megosztásának deduktív és analóg alkalmazásából – a bírói önállósághoz idomított viszony szerint.

A székfoglaló problematikáját csonka szillogizmus jellemezhetné: csak az első tétele van meg – és a konklúziója. De a második tételt egy sejtésből-érzésből eredő (kétségkívül valóságos) feltételezés, illetve az ebből következő állítás helyettesíti. Pontosan ez jellemző Bibó gondolkodására. Mert a második premissza által állított veszélyek részben az ipari társadalom általános fejlődéséből adódnak. Ezeket fel lehetett tární abban az időben, de még nem jelentek meg a magyar fejlődés valóságában. Amikor Bibó 1944-ben a posztindusztriális társadalmakról beszélt, már érzékeli a lényegét – de még egyáltalán nem következtet fenyegető veszélyre. Másik irányban a szocializmus akkori programjával kapcsolatos elméleti gondolkodásra lett volna szükség, ez is kivezetete volna mind az adott valóságtól elvonatkoztatható gondolatvilágából, mind politikai gondolkodásmódjából.

A probléma tehát ott bukkant fel, ahol gondolkodásmódjának – elméletbeli – határaihoz ért. Másként szólva: a probléma megsejtése gondolkodásmódjának határaihoz vitte Bibót. Ez magyarázza különben, hogy mihelyt már nincs módja a gyakorlati küzdelemre, akkor elhallgat. Amikor később az elméletek világába lép, visszatér fiatalkori szakmai témájához. De kései műveiben a demokrácia kérdéseit nem az említett két irányban vizsgálta; utolsó könyvében az államok közötti viszonyokkal foglalkozik, egy harmadik összefüggés felé fordulva.

*

Ahogy elhallgatott, ahogy később elmélettel foglalkozott, az arra utal, hogy a székfoglaló jellegzetességei általánosabb – magatartásbeli – választással függenek össze. Azzal, hogy soha nem volt politikus és talán nem is akart az lenni.

Amikor politikai pozícióba kerül, magatartása inkább morálbeli: „*erkölcsi viselkedés*”, amit inkább lehet közösségi példaadásnak és áldozathozatalnak mondani. Valójában szerepvállalás: egy helyzet adta szerep – részben kanti igény, részben keresztény szolgálat módján – morálisan értelmezett megvalósítása. A jelzők Bibótól származnak egy 1942-ben írott tanulmányából: *Elit és szociális érzék* a címe; de a jelzőkben megfogalmazott követelményeket a maga számára is érvényesnek tekinthette.

Amit Bibó a székfoglalóban a funkcionális hatalom létrejöttéről mond, jobbára elvi, mint történeti tétel. A politikához való viszony elve húzódott meg benne, s ezt éppúgy tarthatta követelménynek, mint a szakszerűség általánosabb elvét. Eszerint érthető, hogy bár tevékenysége mindig politikára irányult, mégsem lett politikummá: Bibó nem lépte át a határt.

Az értelmiségi és a politikai cselekvés egyaránt a lehetőségek és az igények világában mozog. mindkettő ezeket rendezi – csak másképpen. Az értelmiségi munkája a lehetőségek feltárásában

és felmérésében van, alternatívák és következmények tisztázásában, ezek értelmezésében és értékelésében. Hogy a politikáé legyen a döntés. A politika a lehetőségek jegyében értelmezi az igényeket, az értelmiségi viszont az igények jegyében a lehetőségeket – véli Bibó. Hozzáteve még: a politika a hatalom jegyében méri a lehetőségeket, az értelmiségi a lehetőségekében a hatalmat. Mások a mércék és a cselekvés módjai – noha mindkettő a társadalom egészére irányított cselekvés. Bibó eszköze a feltáró és értelmező szó volt, tartózkodott a megvalósítástól. Ezt átengedte a politikusoknak és a pártoknak, hogy ők rendezzék, szervezzék és teremtsék meg az emberek együttes cselekvését. A közvetlen cselekvést – mint értelmiségi – nem akarta magára venni. Maradt a közvetett cselekvésnél. Szerinte így tud az értelmiségi leghatékonyabban cselekedni, amit tesz, így lehet leginkább társadalmi, vagyis hasznos mások – mindenki – számára. A politikus számára is. Ebben van írásainak általánosabb jellege: amit célba vett, nem egyetlen következményét vagy összefüggését kívánta megadni, hanem – amennyire lehet – mindet, az ellentétes következményeket is. Aki az egész társadalmat akarja szolgálni, annak minden ellentétes érdeket és törekvést teljes összefüggésvilágában át kell fognia. Célja a megértetés, eszköze pedig a megértés.

Bibó célja a kicsi lehetőségek erősítése. Amikor a kétféle félelem ellen szólt – a restaurációtól és a proletárdiktatúrától való félelem ellen –, akkor az, amit mondott, legalább annyira szólt azoknak, akiktől féltek, mint azoknak, akik féltek. Nem nyugtatni akart, hanem megszüntetni azt, amiben a veszélyt látta. És ebben a perspektívában nincs értelme megkérdezni, mennyi volt elképzeléseiben az ábránd. Hiszen nem a valószínűt kereste és választotta, hanem a választás lehetőségét kínálta másoknak – hogy a maga számára a lehetőséget választhassa.

Szüksége volt a lehetőségre: szolgálatának módja függött ettől. Nem pusztán a szolgálat, az mindig lehetséges – és Bibó valóságga is tette mindenkor. Hanem a módja: sugara, értelme és értéke. Oly sokféle lehet az értelmiségi szolgálata, oly sokféle lehet helyzete és léte. Bibó példája csak az egyik lehetőség a sokféle választási mód közül. Sokfélék közül, amelyek mind jogosak lehetnek: De az övé attól hiteles erkölcsileg, hogy mások lehetőségei által létezik. És más lehetőségek közepette.

Az értelmiségi tevékenység ilyen – szűkebben felfogott – értelmezése összefügg a székfoglaló történeti indoklásával. A visszavetítés ezzel a gyakorlattal konkordáns elvi álláspont igényét mutatja, hogy így lehessen ezt a magatartást az általa nyitva hagyott – azaz felvetett – kérdésekre kínált részleges válasznak érteni, hogy az értelmiség és a politikai tevékenység elválasztása a hatalommegosztás alátámasztása legyen. Funkcionális különvalóságuk a hatalommegosztás hatékonyságának egyik feltétele, és részleges formája is egyszerre. Így válik a székfoglaló elvi tétele és a megírással megvalósított tevékenység kölcsönös összhangja egységé.

Ősze András kiállításán

*Ahogy szobraid közé lépünk
mindjárt lenyűgöz bennünket a csend
alakjaidban önmagunkba nézünk
s rajtunk át ők is önmagukba látnak*

*Szentjeid emberek s embereid mind szentek
Tele vannak a szeretet s a szenvedés
gyöngéd alázatával*

*Lábujhegyen
visszafojtott lélegzettel
megyünk faltól falig
hogy ne zavarjuk a terem nyugalmát*